

- yaıncılık, 2010. – 167 s.
14. Oflazođlu T. Kanuni Süleyman / Oflazođlu T. – Ankara : Türk Dil kurumu yayını, 1997. – 128 s.
15. Oflazođlu T. Yavuz Selim / Oflazođlu T. – İstanbul : İz yayıncılık, 2010. – 86 s.
16. Özakman T. Toplu oyunları 3 / Özakman T. – İstanbul : Mitos Boyut yayınları, 1999. – 120 s.
17. Sokullu S. Türk tiyatrosunda komedyanın evrimi / Sokullu S. – Ankara : Meteskan Ltd., 1979. – 290 s.
18. Ünlü M. 20. yüzyıl Türk Edebiyatı / M. Ünlü, Ö. Özcan. – İstanbul : İnkılap yayınevi, 1987. – 344 s.

*Стаття рекомендована до друку
доктором філол. наук, професором,
завідувачем кафедри полоністики
КНУ імені Тараса Шевченка
Радишевським Р.П.*

Стаття надійшла до редакції 8 лютого 2014 року

УДК 811.161.2'367.335

**Ольга Роїк
(м. Івано-Франківськ, Україна)**

**ФУНКЦІОНАЛЬНА ПРИРОДА
СЕМАНТИЧНО ЗНІВЕЛЬОВАНИХ
ЗІСТАВНО-ПРОТИСТАВНИХ
СПОЛУЧНИКІВ У СТРУКТУРІ
СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ**

*У статті зосереджено увагу на проблемі семантичної нівеляції
сурядних зіставно-протиставних сполучників (а, але, та, проте,
однак / одначе). Досліджено семантико-синтаксичну структуру*

складносурядних речень, у яких наявний асемантичний сполучник. З'ясовано причини та ступені нівеляції семантико-синтаксичного навантаження сурядних зіставно-протиставних сполучників.

Ключові слова: *складносурядне речення, семантико-синтаксична структура складносурядного речення, формально-синтаксична функція, семантико-синтаксична функція, семантико-синтаксичні відношення, сполучники сурядності, семантичні / асемантичні сполучники, семантична нівеляція.*

В статье сосредотачивается внимание на проблеме семантической нивелиции сочинительных сопоставительно-противительных союзов (а, але, та, протє, однак / одначе) Исследуется семантико-синтаксическая структура сложносочиненных предложений, в которых имеется асемантический союз. Определяются причины и степени нивелиции семантико-синтаксической нагрузки сочинительных сопоставительно-противительных союзов.

Ключевые слова: *сложносочиненное предложение, семантико-синтаксическая структура сложносочиненного предложения, формально-синтаксическая функция, семантико-синтаксическая функция, семантико-синтаксические отношения, сочинительные союзы, семантические / асемантические союзы, семантическая нивелиция.*

This article draws attention to the problem of the semantic leveling of coordinative comparative and adversative conjunctions in Ukrainian language (а, але, та, протє, однак / одначе). The article also investigates the semantic and syntactic structure of compound sentences with asemanic conjunctions. clarifies the reasons and conditions for the leveling of semantic and syntactic load of the coordinative comparative and adversative conjunctions.

Key words: *compound sentence, semantic and syntactic structure of compound sentence, formally-syntactic function, semantic and syntactic function, semantic and syntactic relations, subordinate conjunctions, semantic / asemanic conjunctions, semantic leveling.*

Важливим компонентом побудови комунікативних одиниць є не лише повнозначні лексичні компоненти, а й сполучні засоби – функтиви (за термінологією Н. Гуйванюк), або сполучники, які не лише сполучають складники реченнєвої структури в єдине смислове й інтонаційне ціле, а й є своєрідними виразниками семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами складного речення, тобто сполучники виступають у ролі пропозиційної зв'язки, «предиката предикатів» (термін І. Вихованця).

В останні десятиріччя помітно посилилась увага дослідників до вивчення сполучників української та російської мов у різних аспектах (Т. Беляєва, І. Вихованець, Л. Булаховський, К. Городенська, Н. Гуйванюк, В. Жайворонок, М. Каранська, Л. Коломієць, О. Кухарчук, Ф. Медведєв, А. Гладкий, Е. Кубрякова, Р. Оганесова, М. Панов, М. Петерсон, Л. Пузанко, Е. Черкасова). Функціонально-семантичний підхід у їхньому дослідженні дав змогу визначити статус сполучників як аналітичних синтаксичних морфем, виразників релятивної семантики, або семантики відношень [3, с. 329]. Інакше кажучи, сполучники є неоднорідною категорією аналітичних синтаксичних слів-морфем, що об'єднуються передовсім сферою складного речення. Граматичний аспект у працях учених посприяв виокремленню двох граматичних функцій сполучників: формально-синтаксичної (виражають синтаксичні зв'язки між предикативними частинами (сурядними) або між предикативною частиною і опорним компонентом головної частини) та семантико-синтаксичної (безпосередньо передають семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складного речення або лише вказують на ці відношення [5, с. 17–18]).

Велике значення для з'ясування семантики сполучників, які формують семантико-синтаксичну структуру складних речень, має ґрунтовна наукова праця –

монографія К. Городенської «Сполучники української літературної мови» [5].

Актуальність дослідження зумовлена тим, що, незважаючи на традицію досліджень складних речень у системі мови, у сучасній україністиці вивчення семантичної нівеляції сполучників у структурі складного речення ще не знайшло свого ґрунтового наукового висвітлення. Однією з «білих плям» синтаксичної будови мови, що потребує детального аналізу, є проблема так званих *асемантичних* сполучників (розрідження наше. – О. Р.) – специфічних засобів зв'язку предикативних частин складного речення, які реалізують лише формально-синтаксичну функцію та самостійно не виражають певних семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами. Досі залишаються не з'ясованими природа семантичної нівеляції таких сполучників, специфіка семантико-синтаксичної структури речення, що містить асемантичний сполучник тощо.

Мета статті – простежити семантичну нівеляцію зіставних і протиставних сполучників у структурі складносурядного речення української мови, визначити умови, ступені та склад семантичних, асемантичних і частково асемантичних сурядних сполучників.

Об'єктом дослідження обрано зіставні та протиставні сполучники у складносурядному реченні (*а, але, та, проте, однак / одначе*).

Проблема службових слів, зокрема сполучників, у лінгвістиці залишається дискусійною. Їх концепція, як свідчить аналіз наукових джерел, представлена в різноманітних варіаціях – від розуміння сполучників як незмінних слів і до сучасного трактування як граматичних синсемантичних слів і морфем. Сполучники як мовні засоби, які пройшли довгий шлях творення, в ідеальній своїй формі прагнуть бути показниками певного, визначеного виду

синтаксичних відношень, хоча сполучники виявляють досить часто свій гетерогенний характер, навіть індіферентність.

Якщо звернемося до визначень сполучників, запропонованих у теоретичних курсах, або до класифікацій складнопідрядних і складносурядних речень, де сполучники характеризують як засоби поєднання частин у реченні, то помітимо, що їхню зв'язкову функцію не визначали через поняття семантико-синтаксичного відношення. Поширеним було визначення сполучників як класу службових слів, що вживається для вираження логіко-граматичних зв'язків між однорідними словами, словосполученнями та частинами складного речення. Крім того, граматичний зв'язок ототожнювали переважно із синтаксичним зв'язком – сурядним та підрядним [10, с. 519]. Іноді у тлумаченні сполучника зовсім не конкретизували зв'язок [11, с. 296]. Така неусталеність кваліфікації сполучників української мови віддзеркалює ототожнення граматичної функції сполучника з його синтаксичною (або формально-синтаксичною) функцією.

Важливо констатувати, що у 80-х роках минулого століття починає розвиватися теорія семантико-синтаксичних відношень у зв'язку з розгортанням досліджень із семантичного синтаксису. Семантико-синтаксична структура складного речення визначається на основі характеру синтаксичних зв'язків, а також на основі семантико-синтаксичних відношень, які виникають між складниками реченнєвої структури, причому враховується й характер сполучників. А. Загнітко зазначає, що «кожний ... сполучник має свою граматичну семантику, свої незалежні від вживання категоріальні властивості. Яким би не було широким коло значень, виражених сполучником, він завжди має свої семантичні контури, які можуть змішуватись або ставати ємнішими, або поступово звукуватися, набуваючи

чітко окресленої спеціалізації та однозначності... [7, с. 21]».

На думку В. Белошапкової, характер сполучника, його значення зумовлює характер предикативних частин складносурядного речення, обмежує можливі поєднання їх модально-часового плану й установлює межі можливого варіювання лексичного наповнення речення [1, с. 131]. Більше того, значення, що утворюються тим чи іншим лексичним наповненням структури складносурядного речення, і значення, які властиві важливому елементу структури речення, ядру синтаксичної конструкції, тобто сполучнику, є принципово відмінними.

Традиційно сурядні сполучники вважали виразниками трьох основних типів семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами в складносурядному реченні – єднальних, протиставних і розділових, а сполучники, у свою чергу, поділялися на єднальні, протиставні та розділові [10, с. 516–519] або єднальні, зіставно-протиставні та розділові [6, с. 24]. У найновіших україномовних граматичних студіях почали виокремлювати ще дві групи сполучників – приєднувальні та градаційні [3, с. 349], що функціонують як виразники відповідно приєднувальних і градаційних семантико-синтаксичних відношень. Так, приміром, І. Вихованець, беручи до уваги семантичну роль сполучника, класифікував складні речення таким чином: а) складнопідрядні речення із семантичними сполучниками та складнопідрядні речення з асемантичними сполучниками [2, с. 319–320]; б) складносурядні речення із семантичними сполучниками та складносурядні речення з асемантичними сполучниками [2, с. 301–302].

До семантичних сурядних сполучників І. Вихованець відніс усі, крім асемантичних єднальних одиничних (*і, й, та*) і частково асемантичних повторюваних єднальних сполучників із заперечним значенням (*ні...ні, ані...ані*). Наприклад: *Сонце вже давно зайшло за протилежний бік*

будинку, і в моїй кімнаті оселилася приглушена червонувата від стін пофарбованих колись у темно-вишневий колір, півсутінь (Г. Тютюнник); *Ані птиця не порхала, ані вітер не віяв* (Марко Вовчок). Проте не варто погоджуватися, на нашу думку, з міркуванням І. Вихованця, що тільки єднальні сполучники є асемантичними, а всі решта – розділові, зіставні, протиставні, приєднувальні та градаційні становлять семантичну групу.

За нашими спостереженнями, асемантичних або частково асемантичних сурядних сполучників є значно більше, ніж вищеназвано [9]. Окрім згаданих, ми виокремлюємо групу зіставних (*а*), протиставних (*а, але, та, проте, однак, зате*) і градаційно-приєднувальних (*а ще, а ще й, та ще, та ще й, а до того ж*) сполучників, які є семантично зневиражені, частково асемантичні.

Як вважають дослідники, сполучник *а* належить до найбільш продуктивних серед сурядних сполучників, він посідає зазвичай друге місце після сполучника *і*, та все ж може займати і першу позицію у таблиці продуктивності. «На долю сполучників *і, а, але*, – відзначає А. Грищенко, – припадає переважна більшість випадків поєднання складових частин складносурядних речень, але кількість відтінків змістових відношень між структурними частинами, звичайно, набагато більша, ніж кількість найуживаніших сполучників [6, с. 34]».

Важливе значення має і заувага А. Грищенко з приводу семантики складносурядного речення, яку, безперечно, формують не тільки сполучники, а й увесь морфолого-синтаксичний і лексико-синтаксичний склад. «Значеннєві відношення у складному реченні складаються з трьох елементів: а) семантики синтаксичної структури складного речення; б) семантики його морфолого-синтаксичної структури; в) семантики лексико-синтаксичної структури складного речення [6, с. 87]».

У «Грамматичному словнику» К. Городенської зазначено п'ять основних значень сполучника **a**: протиставлення, зіставлення, приєднання, протиставна допустовість і пояснення-ототожнення, що підтверджує його полісемію [4, с. 9–15].

На нашу думку, найтиповішою, функцією сполучника **a** є передача зіставного семантико-синтаксичного відношення між предикативними частинами в складносурядному реченні. Зауважимо, що специфіка використання сполучника **a** полягає насамперед у тому, що він сполучає обидві предикативні частини складносурядного речення, які повідомляють про паралельний перебіг подій, процесів, явищ, паралельне тривання станів, які співіснують тощо. Наприклад: *Вони кокетливо посміхаються до сонця, a вітер схоплюється у мене над головою* (Г. Косинка); *Співають ідучи дівчата, a матері вечерять ждуть* (Т. Шевченко); *Кілька човнів, припнутих ланцюжками, злегка погойдувались на воді, a поміж ними чувся плескіт і безперервне клетотання хвиль* (А. Шиян); *Із гілочки зросла в пісках верба, a з пісні в світі вирросло безсмертя* (Є. Летюк). Отже, з наведених конструкцій видно, що загальний зміст складносурядних речень із зіставними відношеннями виражається в тому, що два (чи більше) факти дійсності, повідомлення про які становить зміст складових частин, зіставляються, порівнюються на основі різноманітних ознак як незалежні один від одного, але не протилежні. Звідси випливає, що крім сполучника **a**, відношення власне зіставлення деякою мірою формують компоненти предикативних частин, оскільки їхні лексичні значення характеризуються неконтрастністю, а це, у свою чергу, свідчить про послаблення семантико-синтаксичної функції сполучника **a**, тобто часткову асемантичність граматичного функтива.

Відомо, що сполучник **a** має широкий семантичний

спектр. Вважаємо, що периферійним значенням зіставного сполучника **a** є єднальне, яке не засвідчено у «Грамматичному словнику» К. Городенської. Наприклад, в окремих слов'янських мовах, зокрема польській і чеській, єднальне значення сполучника **a** є найбільш поширеним. Таким чином, подекуди сполучник **a**, не втративши цілком здатності виражати єднальні відношення і, будучи в окремих випадках синонімічним зі сполучником **i**, поєднує предикативні частини складносурядного речення на основі зіставлення. Іншими словами, зіставний сполучник **a** може передавати семантико-синтаксичні відношення, близькі до єднальних. Наприклад: *А темна ніч узори сині пише, a гості веселяться, a чарки круг столу ходять, a Густав меткий нові до жартів прикладає жарти* (М. Рильський).

Ще більше увиразнюється єднальне значення і нівелюється зіставне, коли натрапляємо на подібне вживання сполучника **a** в дискурсивному поєднанні речень (надфразній єдності), де кожен із складників набуває відносної самостійності.

Семантико-синтаксичні протиставні відношення передають протиставні сполучники **a**, **але**, **та**, **проте**, **однак** / **одначе**, **зате** української мови, поєднуючи предикативні частини складносурядного речення, які виражають контрастні значення. В основі протиставлення лежить підкреслення не відмінностей, а протилежностей, невідповідностей, контрасту між двома повідомленнями. Наприклад: *Не лілуйся рано встати, a стидайся довго спати* (Нар. тв.); *Уночі була гроза, a ранок видався ясний на диво* (С. Васильченко); *Хуртовина гуде, замітає стежину людині, a людина торує свій слід, не зважає на сніг* (А. Малишко).

Протиставні відношення сполучник **a** передає поряд з іншими сполучниками, зокрема **але**, **та** (в значенні **але**), **проте**, **однак** / **одначе**, **зате**. Наприклад: *Люди були вкрай*

потомлені, але мари продовжувався... (Г. Тютюнник); *Ще стояли сонячні дні, але роси довго не висихали* (Б. Харчук); *Ліс стояв мовчки, та проте смереки шепочуть щось* (О. Кобилянська); *Сам він мені подобався дедалі дужче, однак я боявся до нього приступитися* (Ю. Мушкетик). Отже, бачимо, що в структурі складносурядних речень із протиставними відношеннями зміст другої частини суперечить змістові першої, це означає, що друга частина речення містить заперечення.

Сполучники *а, але, та, проте, однак* перебувають між собою в синонімічних значеннях, тобто кожен з них виражає протиставні семантико-синтаксичні відношення з певним відтінком значення, наприклад, сполучник *але* частіше виражає протиставлення як контраст, антитезу, невідповідність між частинами висловленого, тоді як сполучник *а* передає послаблене протиставлення (ми б сказали, зіставно-протиставне відношення).

Слід звернути увагу, що в формуванні протиставних семантико-синтаксичних відношень, окрім протиставних сполучників, певну роль відіграє лексико-семантичне наповнення сурядних частин складного речення, що дає можливість вважати ці сполучники як частково асемантичні.

Отже, сполучники – це окремий тип слів-морфем, які спеціалізуються на вираженні релятивної семантики. За здатністю самостійно виражати семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складного речення сполучники сурядності поділяють на семантичні, асемантичні та частково асемантичні. Так, сурядні сполучники в українській мові поєднують сурядним зв'язком предикативні частини складного речення, пов'язані єднальними, зіставними, протиставними, розділовими, приєднувальними, градаційними семантико-синтаксичними відношеннями. Тому їх можна розподілити на такі групи: а) семантичні розділові та приєднувальні сполучники;

б) асемантичні єднальні сполучники; в) частково асемантичні сполучники (єднально-заперечні, приєднувально-градаційні, зіставні та протиставні). Семантико-синтаксичну функцію сурядних сполучників нівелює семантика сурядних частин складного речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белошاپкова В.А. Сложное предложение в современном русском языке (некоторые вопросы теории) / Белошاپкова В.А. – М. : Просвещение, 1967. – 160 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / Вихованець І.Р. – К. : Наукова думка, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови : академічна граматика української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
4. Городенська К.Г. Граматичний словник української мови : Сполучники / Городенська К.Г. – К.-Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.
5. Городенська К.Г. Сполучники української літературної мови : [монографія] / Городенська К.Г. – К. : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2010. – 208 с.
6. Грищенко А.П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові / Грищенко А.П. – К. : Наукова думка, 1969. – 155 с.
7. Загнітко А.П. Закономірності формальної і смислової організації складного речення / А.П. Загнітко // Лінгвістичні студії : збірник наукових праць. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – Вип. 2. – С. 17–27.
8. Ляпон М.В. Смысловая структура сложного предложения и текст. К типологии внутритекстовых отношений / Ляпон М.В. – М. : Наука, 1986. – 200 с.
9. Роїк О.Ю. Семантична нівеляція сполучників у складних

- реченнях української літературної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.Ю. Роїк. – Івано-Франківськ, 2011. – 20 с.
10. Сучасна українська літературна мова : [морфологія] / [за ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.
11. Сучасна українська літературна мова / [за ред. М.Я. Плющ]. – К. : Вища школа, 1994. – 414 с.

*Стаття рекомендована до друку
доктором філол. наук, професором,
директором Інституту філології Прикарпатського національного
університету ім. В. Стефаника
Хоробом С.І.*

Стаття надійшла до редакції 17 січня 2014 року

УДК 821.161.2.091

Оксана Свиріденко
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ХОЗАРСЬКИЙ МІФ ТА ЙОГО ОСМИСЛЕННЯ У ПРОЗІ ОЛЕКСИ СТОРОЖЕНКА

У статті аналізується міфоідеологема хозаризму, типова для давнього національного письменства та літератури XIX ст. Доведено, що в прозі О. Стороженка ця міфоідеологема набуває смислу ідейно-політичної зброї у змаганні з московською ідеєю Третього Риму. Звертаючись до хозарського міфу, романтик утверджував думку про те, що український народ є автохтонним, окремим від російського, а отже, Україна має право на самостійний розвиток. Своїм творчим доробком О. Стороженко актуалізує хозарську ідеологію, яка мала стати